

Sławomir Braniewski

Dekanat siedliski unickiej diecezji chełmskiej 1795–1816 : wybrane zagadnienia

Rocznik Lubelski 39, 48-67

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

SŁAWOMIR BRANIEWSKI

Lublin

Dekanat siedliski unickiej diecezji chełmskiej 1795–1816. Wybrane zagadnienia

Dekanat siedliski unickiej diecezji chełmskiej dotychczas nie był przedmiotem badań naukowych. W literaturze traktowany był raczej marginalnie i pojawiał się głównie w publikacjach dotyczących wybranych aspektów funkcjonowania unickiej diecezji chełmskiej. Wzmiankowany był w pracach: Edwarda Likowskiego (*Synody dyecezyi chełmskiej*¹), Jana Lewandowskiego (*Na pograniczu*²) oraz Henryka Krukowskiego (*Dekanat siedliski obrządku wschodniego*³).

W niniejszym artykule przedstawię okoliczności jego powstania oraz scharakteryzuję go ogólnie w momencie wydzielenia z dekanatów krasnostawskiego i lubelskiego. Do realizacji tych celów posłużą mi akta wizytacji kanonicznych i dziekańskich dekanatu krasnostawskiego i lubelskiego przeprowadzone przez: ks. Teodora Połuchtowicza w 1793 r. – plebana rateńskiego, ks. Bazylego Laurysiewicza – dziekana siedliskiego z lat 1800, 1801, 1804 i 1808 oraz ks. Pantaleona Śmigielskiego – dziekana siedliskiego z lat 1811 i 1816. Ponadto wiele cennych informacji dostarczają dokumenty typu *prezent* na unickie beneficja parafialne zawarte w zespole akt *Chełmskiego Konsystorza Greckokatolickiego* (1629–1875) przechowywanego w Archiwum Państwowym w Lublinie. Akta te występują w formie odpisów, najczęściej w protokołach wizytacyjnych parafii, w aktach osobowych biskupów i księży⁴. Najwcześniejsze protokoły wizytacyjne, które opisują parafie dekanatu siedliskiego, pochodzą z pierwszej połowy XVIII w. i dotyczą świątyń w Żulinie, Pawłowie, Krasnem, Chojeńcu, Cycowie, Woli Wereszczyńskiej, Sosnowicy, Andrzejowie i Świerszczowie⁵.

Andrzej Gil w monografii pt. *Chełmska diecezja unicka 1596–1810. Dzieje i organizacja* określił datę powstania dekanatu siedliskiego na maj 1795 r.⁶ Wówczas podczas synodu duchowieństwa w Pokrówce podjęto decyzję nowego podziału

1 E. Likowski, *Synody dyecezyi chełmskiej obrządku wschodniego*, Poznań 1902.

2 J. Lewandowski, *Na pograniczu. Polityka władz państwowych wobec unitów Podlasia i Chełmszczyzny 1772–1875*, Lublin 1996.

3 H. Krukowski, *Dekanat siedliski obrządku wschodniego*, „Echo Częstochowskiej Pani” 2005, nr 14, s. 18.

4 M. Trojanowska, *Dokumenty prezent na unickie beneficja parafialne w XVII i XVIII wieku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2004, t. 1, s. 325.

5 Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: APL], Chełmski Konsystorz Greckokatolicki [dalej: ChKGK], sygn. 101, k. 120–127.

6 A. Gil, *Chełmska diecezja unicka 1596–1810. Dzieje i organizacja*, Lublin 2005, s. 173.

diecezji⁷, ustanawiając dekanaty: rateński, lubomlski, przewalski, maciejowski, opłański, chełmski, krasnostawski, lubelski, dubieniecki oraz siedliski⁸. Pierwszym dziekanem dekanatu siedliskiego został ks. Bazyl Laurysiewicz – proboszcz z parafii Kanie.

Dekanat siedliski położony był w zachodniej części chełmskiej diecezji. Od zachodu graniczył z dekanatem lubelskim, od północy z włodawskim, od wschodu z chełmskim, od południa zaś z krasnostawskim. W całości znajdował się na ziemi chełmskiej, na obszarze kilku regionów geograficznych zróżnicowanych pod względem rzeźby, krajobrazu i roślinności. Południowa część dekanatu leżała w zachodniej części Polesia Wołyńskiego, na południowo-wschodnim skraju Pagórów Chełmskich i na Obniżeniu Dorohuckim. Północna część natomiast znajdowała się w południowej części Polesia Lubelskiego na Równinie Łęczyńsko-Włodawskiej. Częściowo jego zachodnią granicę stanowiła rzeka Wieprz wraz z dopływami: Rejką, Mogielnicą i Świnką. Z kolei w jego północnej części największą rzeką była Włodawka – lewy dopływ Bugu.

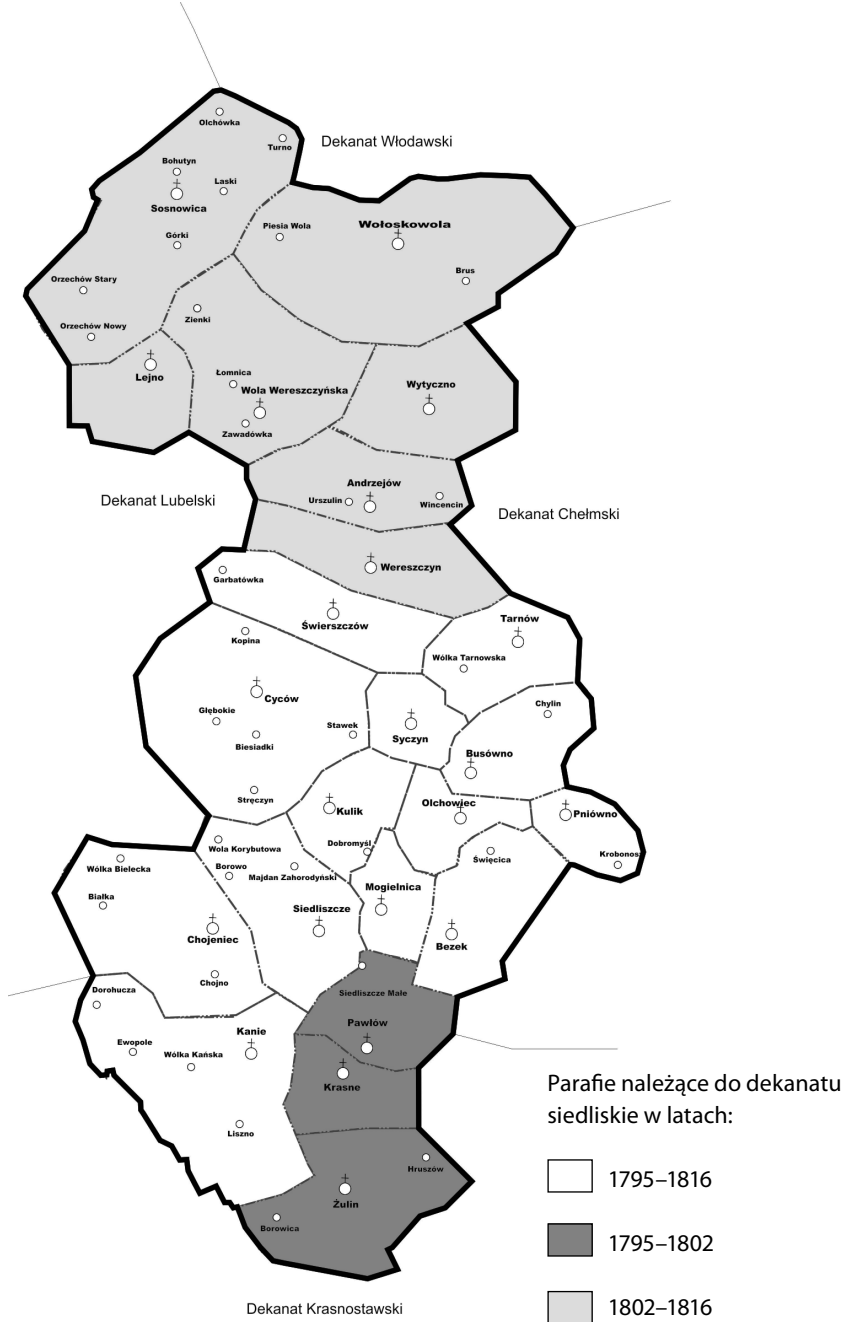
Nasuwa się oczywiste pytanie: dlaczego właśnie Siedliszcze wybrano na stolicę dekanatu? I kolejne: co kierowało władzami diecezji, skoro wybrały takie rozwiązanie? Na tak postawione pytania trudno udzielić jednoznacznych odpowiedzi. Można jednak przypuszczać, że początki dekanatu siedliskiego związane były z działalnością na ziemi chełmskiej rodziny Węgleńskich⁹, będących właścicielami Siedliszcza od 1758 r., którzy w znaczny sposób wpłynęli na rozwój tej miejscowości. Niewątpliwie ich zasługą było podniesienie Siedliszcza do rangi miasta. Ponadto Wojciech Longin Józef Węgleński był dobrym organizatorem życia społeczno-religijnego i to na jego prośbę biskup Maksymilian Ryłło erygował w 1764 r. parafię i poświęcił cerkiew pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i św. Onufrego, a w 1765 r. dokonał uroczystego wprowadzenia bractwa św. Onufrego do siedliskiej cerkwi¹⁰. Rodzina Węgleńskich utrzymywała również dobre stosunki z wpływowymi rodami ziemi chełmskiej i krasnostawskiej: Świrskich, Zakrzewskich, Horeckich, Zbyszewskich. Przyjaciółmi Węgleńskich byli: Józef Gąsiorowski – skarbnik nowogrodzki, Andrzej Swaryczewski – skarbnik

7 APL, ChKGK, sygn. 7, k. 115–116.

8 W okresie rozbiorów zarówno sieć dekanalna, jak i parafialna unickiej diecezji chełmskiej kilkakrotnie uległy reorganizacji. Po 1772 r. po stronie polskiej pozostało tylko 6 dekanatów: chełmski, kaszogrodzki, krasnostawski, lubelski, lubomelski i ratneński z około 182 parafiami. Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XVIII w. powstał dekanat dubieniecki o skomplikowanym układzie przestrzennym, grupujący kilka nieprzylegających do siebie kompleksów terytorialnych. Wobec trudności w zarządzaniu diecezją biskup chełmski Porfiriusz Skarbek-Ważniński w styczniu 1795 r. powołał dekanat krońcicyński, a w maju 1795 r. dekanat siedliski. Łącznie do diecezji chełmskiej należało 170 parafii. Zob. A. Gil, *op. cit.*, s. 172–175.

9 Węgleńscy w czasach nowożytnych wywierali znaczny wpływ na życie polityczne ziemi chełmskiej. W okresie 1707–1716 w sejmikach chełmskich aktywnie działał Franciszek Węgleński, który w latach 1732–1742 pełnił funkcję sędziego ziemskiego chełmskiego, a w latach 1745–1750 podkomorzego chełmskiego. Jego syn Wojciech Józef Longin Węgleński był pułkownikiem chorągwi husarskiej buławy polskiej korony i pełnił funkcję kasztelana chełmskiego w okresie 1766–1786. Antoni Leopold Węgleński był natomiast starostą chełmskim w latach 1769–1795 i sędzią pokoju powiatu chełmskiego. Z kolei Onufry Węgleński pełnił urzędy podstolego chełmskiego (1778–1786) oraz chorążego chełmskiego (1790–1795). Zob. S. Braniewski, *Bractwo św. Onufrego w Siedliszczu*, „Rocznik Chełmski” 2012, t. 16, s. 318.

10 *Ibidem*, s. 318.

Ryc. 1. Parafie dekanatu siedliskiego na przełomie XVIII i XIX w.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie mapy *Topograficzeskaja karta Carstwa Polskiego Kwatermistrzostwa Generalnego WP z 1843 r.*

żytomirski oraz Mateusz Świerki – cześnik krasnostawski i pisarz chełmski¹¹, a także ks. Ferdynand Ciechanowski – późniejszy unicki biskup chełmski¹².

Historię dekanatu siedliskiego możemy podzielić na dwa okresy. Pierwszy to lata 1795–1802, czyli pierwsze lata po trzecim rozbiórce Polski. W tym czasie do dekanatu siedliskiego należało 16 parafii: Bezek, Busówno, Chojeniec, Cyców, Kanie, Krasne, Kulik, Mogielnica, Olchowiec, Pawłów, Pniówno, Siedliszcze, Syczyn, Świerszczów, Tarnów i Żulin. Drugi okres natomiast to lata 1802–1816, czyli czasy zaboru austriackiego (Galicja Zachodnia, 1795–1809), Księstwa Warszawskiego i wojen napoleońskich (1809–1815), a po kongresie wiedeńskim 1815 r. – zaboru rosyjskiego. W skład dekanatu siedliskiego wchodziło wówczas 20 parafii: Andrzejów, Bezek, Busówno, Chojeniec, Cyców, Kanie, Kulik, Lejno, Mogielnica, Olchowiec, Pniówno, Siedliszcze, Sosnowica, Świerszczów, Syczyn, Tarnów, Wereszczyn, Wola Wereszczyńska, Wołoskowola, Wytyczno.

W latach 1795–1803 teren dekanatu siedliskiego wchodził w skład cyrkułu chełmskiego. W roku 1803, po korekcie podziału administracyjnego Galicji Zachodniej i połączeniu ziem pierwszego i trzeciego zaboru, siedem parafii (Andrzejów, Lejno, Sosnowica, Wereszczyn, Wola Wereszczyńska, Wołoskowola i Wytyczno) należało do cyrkułu włodawskiego. Po 1815 r. parafie północnej części dekanatu znalazły się w obwodzie radzyńskim w województwie podlaskim, a południowe przynależały do powiatu chełmskiego w województwie lubelskim. Dekanat siedliski został zniesiony w 1816 r. postanowieniem biskupa F. Ciechanowskiego¹³, co było podyktowane sytuacją polityczną, jaka zaistniała po kongresie wiedeńskim 1815 r.

Unicki dekanat siedliski utworzono w oparciu o sieć parafii prawosławnych, która została uformowana w okresie od XVI do XVIII w. Do najstarszych placówek duszpasterskich należały: utworzona w XV w. cerkiew w Syczynie¹⁴, a także datowana przed rokiem 1473 cerkiew w Cycowie¹⁵.

Znaczny rozwój sieci parafialnej nastąpił w XVI w. Powstały wówczas cerkwie w Bezku, Krasnem, Wereszczynie, Kaniem i w Chojęncu. Już w 1503 r. znanym ośrodkiem prawosławia był Bezek, gdzie znajdowała się cerkiew pw. św. Anny i św. Dymitra. Cerkwie w Krasnem i w Wereszczynie wzmiankowane były w 1510 r. W 1531 r. powstała parafia w Kaniem, w 1531 r. odnotowano istnienie cerkwi pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Wytyczynie oraz w Woli Wereszczyńskiej, w 1559 r. w Krasnem, a w 1563 r. w Chojęncu¹⁶.

Pierwsze parafie łacińskie na omawianym obszarze powstały w XV w. W 1421 r. biskup chełmski Jan Biskupiec założył i uposażył parafię w Łyszczu¹⁷.

11 F. Braniewski, *Historia rodziny Węgleńskich*, „Echo Częstochowskiej Pani” 2002, nr 9, s. 19.

12 *Porządek Nabożeństwa Cerkiewnego na Dyecyzję Chełmską obrz. grecko-katol. Przepisany*, [reprint wydania oryginalnego z 1815 r.], posł. P. Siwicki, Lublin 2006, s. 73.

13 W źródłach APL, ChKGK nie występuje data likwidacji dekanatu siedliskiego. Jednak funkcjonował on jeszcze w 1816 r., o czym świadczy sprawozdanie powizytacyjne cerkwi pniowskiej sporządzone 6 IV 1816 r. przez ks. P. Śmięgielskiego – dziekana siedliskiego, proboszcza pniowskiego. Zob. APL, ChKGK, sygn. 221, k. 5–12.

14 Cerkiew w Syczynie powstała w XV w. wymienia Pompej Nikolajewicz Batiuszkow w pracy: *Chołmskaja Ruś. Istoriczeskije sud'by Ruskogo Zabużija*, wyd. 8, Sankt Petersburg 1887, s. 40–42.

15 W XVI w. cerkiew w Cycowie nosiła wezwanie Podwyższenia Krzyża Pańskiego.

16 A. Wawryniuk, *Leksykon miejscowości powiatu chełmskiego*, Chełm 2002, s. 226.

17 Obecnie Pawłów, gmina Rejowiec Fabryczny.

W położonym na północ od Bezka Olchowcu w 1457 r. erygowano kościół parafialny i przyłączono doń wsie: Świącica, Busówno, Syczyn, Cyców i Świerszczów. W 1717 r. do katolickiego dekanatu chełmskiego należały parafie: Pawłów, Olchowiec, Wereszczyn i Sosnowica¹⁸.

Sieć parafialna obrządku unickiego na obszarze dekanatu siedliskiego zaczęła się kształtować na początku XVII w., kiedy to w miejscu dawnych kościołów prawosławnych tworzono świątynie unickie, z których pierwsza zarejestrowana na tym terenie była cerkiew w Sosnowicy erygowana w 1607 r. W XVII w. wybudowano cerkwie w Tarnowie (1641), Chojeńcu (1650), Pniównie (1664), Busównie (1670), Bezku (1680) oraz w Kaniem (1697).

Znaczący rozwój sieci parafialnej przypadł na XVIII stulecie. W 1748 r. funkcjonowała już cerkiew w Andrzejowie. W 1758 r. nastąpiła powtórna erekcja świątyni w Syczynie¹⁹, a w 1763 r. w Krasnem. W 1764 r. utworzono kościoły w Kuliku i Siedliszczu, a w kolejnych latach w Mogielnicy (1765), Lejnie (1771) i Wytycznie (1794). W 1768 r. powstała w Stręczynie cerkiew filialna parafii w Cycowie, a w latach dziewięćdziesiątych z inicjatywy Porfiriusza Skarbka-Ważyńskiego cerkiew filialna w Dobromyśli. Cerkiew filialną w Brusie wybudowano w 1807 r.

Proces tworzenia się sieci parafialnej na terenie dekanatu siedliskiego był niewątpliwie uwarunkowany kilkoma czynnikami: osadniczym związanym z gęstością zaludnienia oraz wyznawaną religią, a także beneficjalno-kolatorskim dotyczącym beneficjów kościelnych, ich uposażenia oraz ich obsady i funkcjonowania²⁰. Decydujące znaczenie dla formowania się parafii miał pierwszy ze wskazanych czynników. Warto podkreślić, że wiek XV i pierwsza połowa XVI stulecia to okres szczytowego rozwoju tego regionu, a zwłaszcza Chełma, który w 1392 r. otrzymał przywilej lokacyjny. Dwa lata później prawa miejskie otrzymał Krasnystaw, a około roku 1534 uzyskała je również Włodawa. Ziemia chełmska leżała na szlaku handlowym łączącym Morze Czarne z Bałtykiem. Ważny trakt komunikacyjny przebiegał z Chełma przez Nowosiółki, Bezek, Siedliszcze, Łęczną do Lublina. Rozwijało się rolnictwo, rzemiosło i sprzedaż towarów, zwłaszcza soli, wołów, zboża, produktów rolnych i leśnych, a także handel jarmarczny²¹. W wielu miejscowościach funkcjonowały browary i młyny wodne²², a osadnictwu sprzyjały także dobre warunki fizjograficzne.

W 1359 r. znaną osadą był Łyszcz, skąd pochodził Korejwo – starosta chełmski. Na gruncie Łyszcz lokowany był Pawłów²³, w którego bliskim sąsiedztwie powstały wsie: Siedliszcze, Bezek, Chojno i Żulin. Na ziemiach północnej części

18 A. Pawłowska, *Diecezja chełmska rzymskokatolicka 1359–1807*, „Rocznik Chełmski” 1997, t. 3, s. 65–79.

19 APL, ChKGK, sygn. 499, k. 5.

20 B. Szady, *System beneficjalny diecezji chełmskiej w latach 1620–1621*, „Roczniki Humanistyczne” 1997, t. 45, z. 2, s. 39.

21 B. Zimmer, *Miasta ziemi chełmskiej od XIII do poł. XIX w. (w zarysie)*, Lublin 1993, s. 49.

22 W latach 1801–1804 funkcjonowały młyny wodne w Bezku, Borowicy, Cycowie, Pawłowie, Brzezinach i Świącicy, a także dwa w Żulinie. Zob. Mapa Galicji Zachodniej w: A. Mayer, *Karte von West Gallizien*, <http://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=27710&from=FBC>, [data dostępu: 20 III 2012].

23 W. Czarniecki, *Sieć osadnicza ziemi chełmskiej od połowy XIV do połowy XV wieku*, „Rocznik Chełmski” 1997, t. 3, s. 32.

dekanatu ludność osiedlała się w Tarnowie i Wereszczynie – wsiach o tradycji grodowej, a także w Andrzejowie, Świerszczowie, Wereszczynie i Wytycznie.

Na przełomie XVIII i XIX w., podobnie jak w całej diecezji chełmskiej, większość kościołów dekanatu siedliskiego stanowiły parafie wiejskie. Na terenie dekanatu prawa miejskie posiadały cztery miejscowości: Pawłów, Siedliszcze, Sosnowica (tu parafie posiadały swoje siedziby) i Urszulin (parafia znajdowała się w Andrzejowie). Największym miastem był Pawłów, który w latach 1807–1810 posiadał 116 domów i 611 mieszkańców²⁴. Siedliszcze zasiedlało jedynie 196 osób. Najmniejszym miasteczkiem była natomiast Sosnowica, w której w 1807 r. żyło zaledwie 95 mieszkańców, choć ta liczba szybko się zwiększała, bowiem – jak informują dane z 1810 r. – w tej miejscowości znajdowało się 22 domy i żyło w nim 189 mieszkańców²⁵.

Tab. 1. Liczba parafian dekanatu siedliskiego w 1796 r.

Parafia	Liczba miejscowości	Liczba mężczyzn w parafii	Liczba kobiet w parafii	Ogółem
Bezek	2	114	85	199
Busówno	2	219	207	426
Chojeniec	4	78	146	224
Cyców	4	177	218	395
Kanie	5	126	118	244
Krasne	1	63	72	135
Kulik	2	93	88	181
Mogielnica	1	82	100	182
Olchowiec	1	86	72	158
Pawłów	2	149	178	327
Pniówno	2	148	167	315
Siedliszcze	4	91	108	199
Świerszczów	2	175	194	369
Syczyn	1	187	198	385
Tarnów	2	329	291	620
Żulin	3	253	210	463
Ogółem	38	2370	2452	4822

Źródło: opracowanie własne na podstawie: APL, ChKGK, sygn. 8, s. 11–15

Szczegółowych danych dotyczących liczby parafian dostarczają spisy wiernych. Pierwszy taki wykaz dotyczący dekanatu siedliskiego – *Ludność Dyecezyi Chełmskiej y Bełzkiej Chrześcijan Obrządku Grecko-Katolickiego Roku*

²⁴ W. Politowski, *Jeografia Królestwa Polskiego i wolnego miasta Krakowa, z dołączeniem wiadomości statystycznych/ulożona przez W. Politowskiego*, Warszawa 1819, s. 59.

²⁵ A. Wawryniuk, M. Gołoś, *Wielki leksykon lubelsko-wołyńskiego pobuża*, Chełm 2009, s. 66.

1796 *podana* – uwzględnia liczbę parafian w poszczególnych miejscowościach z podziałem na mężczyzn i kobiety. W 1796 r. dekanat siedliski liczył łącznie 4822 wiernych (2370 mężczyzn i 2452 kobiety), co stanowiło ok. 14% ogólnej liczby wiernych diecezji chełmsko-bełzkiej²⁶. Do największych zaliczyć można parafie: w Tarnowie – 620 wiernych (329 mężczyzn i 291 kobiet), w Żulinie – 463 (253 mężczyzn i 210 kobiet) oraz w Busównie – 426 (219 mężczyzn i 207 kobiet). Najmniej wiernych posiadały natomiast parafie w Krasnem – 135 osób (63 mężczyzn i 72 kobiety) oraz w Olchowcu – 158 wiernych (86 mężczyzn i 72 kobiety). Na jeden kościół przypadało średnio 301 parafian, a ich liczba w poszczególnych świątyniach wahała się od 135 do 620.

Tab. 2. Liczba parafian w dekanacie Siedliszcz w latach 1802–1816

Parafia	1802 r.	1804 r.	1805 r.	1806 r.	1807 r.	1808 r.	1811 r.	1816 r.
Andrzejów	121	73	-	206	141	141	180	180
Bezek	199	470	353	658	662	662	408	408
Busówno	426	490	490	428	490	490	500	500
Chojeniec	137	226	226	226	226	266	213	213
Cyców	491	666	436	475	475	491	480	480
Kanie	254	278	278	299	-	294	370	380
Kulik	182	205	200	221	230	230	212	212
Lejno	262	343	343	343	301	307	396	396
Mogielnica	189	233	220	-	159	189	240	240
Olchowiec	158	261	170	220	222	222	300	300
Pniówno	358	333	336	-	340	285	335	335
Siedliszcz	201	293	300	366	364	364	472	472
Sosnowica	1280	1421	-	-	-	1522	1700	1700
Świerszczów	369	447	369	405	373	373	387	387
Syczyn	386	420	428	-	420	428	433	433
Tarnów	650	627	627	620	630	651	667	667
Wereszczyn	249	313	313	313	313	313	270	270
Wola Wereszczyńska	531	480	743	480	446	531	483	483
Wołoskowola	791	465	752	791	772	791	763	763
Wytyczno	237	240	213	206	206	237	230	230

Źródło: opracowanie własne na podstawie: APL, ChKGK, sygn. 145, s. 109; sygn. 146, s. 23, 39–40, 204–205 („-” w komórce tabeli oznacza brak informacji o ilości parafian w danym roku)

W latach 1802–1816 przeprowadzono osiem spisów (1802, 1804, 1805, 1806, 1807, 1808, 1811 i 1816). Na 20 parafii dekanatu siedliskiego uwzględnionych w spisie z 1804 r. jedynie trzy z nich liczyły ponad 500 wiernych. Największa w tym czasie była parafia w Sosnowicy, która liczyła 1421 parafian, w Cycowie

26 APL, ChKGK, sygn. 8, s. 11–15.

było 666 wiernych, a w Tarnowie – 627. Pod względem przynależności stanowiącej najliczniejszą grupę parafian stanowiła ludność chłopska. Na jedną parafię w 1802 r. przypadało średnio 374 osoby, a w poszczególnych kościołach ich liczba wahała się od 121 do 1280, natomiast w 1816 r. średnia wynosiła 452 wiernych, a w świątyniach było od 180 do 1700 parafian.

W latach 1795–1802 dekanat siedliski²⁷ zajmował obszar o powierzchni ok. 792 km². Średnio na jedną parafię przypadało tu ok. 49,5 km², podczas gdy średnia dla całej diecezji chełmskiej wynosiła 38,7 km². Największą powierzchnię posiadały parafie: Kanie – ok. 92 km², Cyców – 86 km² oraz Chojeniec – 77 km². Najmniejsze natomiast znajdowały się w miejscowościach: Pniówno – 20,4 km², Syczyn – 22 km² oraz Mogielnica – 23 km².

O wielkości parafii pewne wyobrażenie daje liczba miast i wsi wchodzących w jej skład. W 1796 r. w dekanacie siedliskim parafie obejmujące więcej niż jedną miejscowość stanowiły 25% (Krasne, Mogielnica, Olchowiec i Syczyn). Po 1802 r. jedynie parafia Kulik obejmowała jedną miejscowość. Największą liczbę miast i wsi posiadała parafia w Sosnowicy, w skład której wchodziło ich łącznie aż 11, tj.: Miasto Sosnowica, Wieś Sosnowica, Górki, Turno, Olchówka, Orzechów Stary, Orzechów Nowy, Lasek, Bohutyn, Leśniów i Bobryk.

Ważnym aspektem wpływającym na rozwój sieci parafialnej był czynnik beneficjalno-kolatorski związany z fundacją nowych cerkwi w lokowanych miasteczkach i wsiach. Kolatorami cerkwi byli właściciele miejscowości, w tym głównie magnateria i szlachta. Ich podstawowym obowiązkiem i przywilejem była przede wszystkim pomoc w utrzymaniu parafii²⁸. Dbali oni o wyposażenie świątyni w sprzęty, naczynia i szaty liturgiczne, a niejednokrotnie na ich koszt wykonywane były prace remontowe. Często byli również osobami inicjującymi powstanie nowych parafii, a w związku z tym fundatorami cerkwi wspierającymi finansowo ich budowę²⁹.

Po uzgodnieniu zainteresowanych stron – kolatora oraz władzy diecezjalnej – nowo utworzona parafia otrzymywała akt erekcyjny. Był to dokument rozpoczynający inicjatywę założenia kościoła, w którym notowano m.in. nazwisko fundatora, wielkość uposażenia parafii w ziemię, zasięg terytorialny świątyni i obowiązki proboszcza³⁰. Akt erekcyjny nakładał na kolatora obowiązek utrzymania parocha, jego rodziny i osób pomagających w utrzymaniu parafii – diaka, organisty oraz parobków.

Kolatorami cerkwi dekanatu siedliskiego były znane i zasłużone dla Rzeczypospolitej rody magnackie i szlacheckie. Andrzej Maksymilian Fredro był kolatorem cerkwi w Tarnowie, Wojciech Józef Longin Węgleński – w Chojeńcu, Kuliku, Mogielnicy i Siedliszczu, a jego syn – Onufry Węgleński – w Bezku i Mogielnicy.

27 Opracowanie własne na podstawie mapy *Topograficeskaja karta Carstwa Pol'skiego Kwatermistrzostwa Generalnego WP z 1843 r.*

28 P. Sygowski, *Z problematyki opieki kolatorskiej nad cerkwiemi unickiej eparchii chełmskiej w XVIII wieku na przykładzie murowanej cerkwi pw. św. Jana Ewangelisty we wsi Sztuń, w dekanacie lubomelskim (na podstawie akt z Archiwum Państwowego w Lublinie)*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2005, t. 3, s. 198.

29 *Ibidem*, s. 199.

30 S. Litak, *Struktura i funkcje parafii w Polsce*, [w:] *Kościół w Polsce, t. 2: Wiek XVI–XVIII...*, red. J. Kłoczowski, Kraków 1969, s. 434.

Mikołaj Krzysztof oraz Hieronim Florian Radziwiłłowie ufundowali cerkiew w Syczynie, której kolejnymi kolatorami byli Mikołaj Firlej i Wacław Rzewuski. Antoni Ludwik Boniecki był kolatorem cerkwi w Andrzejowie, Wołoskowoli i Wytyczynie, Stanisław i Teodor Dłużewscy oraz Eufrozyna Pongowska w Busównie, Józef i Aniela Komorowscy w Cycowie, Mikołaj Ignacy Wyżycki oraz Jakub Rzewuski w Kaniem, Florian Wyżka w Krasnem, a Zuzanna Wereszczyńska w Lejnie. Rodzina Wereszczyńskich uposażyła cerkwie w Tarnowie, Wereszczynie i Woli Wereszczyńskiej, natomiast Jakub, Konstancja i Marcel Białobrzescy ufundowali cerkiew w Mogielnicy. Walenty Suchodolski był kolatorem parafii w Olchowcu, Wiktorzyn Mokoś Bakowiecki i jego żona Katarzyna w Pniównie, Józef Sosnowski w Sosnowicy, Kazimierz Krasieński w Żulinie. Kolatorem cerkwi w Pawłowie zaś był biskup chełmski rzymskokatolicki Wojciech Skarszewski³¹.

Interesująca jest motywacja decyzji wydania prezenty na beneficjum w Syczynie przez W. Rzewuskiego – wojewodę podolskiego³²: „świętobliwie to wyznając, że pomnożenie chwały Pana Boga nie tylko domy i familie uszczęśliwia i obfite na nie zlewa błogosławieństwa, ale państwu i monarchie rozpostrzenia i wiecznotrwałymi czyni, czego niezliczone przykłady w tym katolickim Królestwie Polskim mając... a że wszystkie rzeczy odmianie i upadkowi są podległe, żeby *calamitate temporum* i w tej cerkwi syczyńskiej chwała Boska nie ustała i dusze (których zwłoki trąby archanielskiej, aby na Sąd Ostateczny dla odebrania zapłaty swoje powstały) przy tym miejscu świętym oczekują, zbawienne miały posiłki”³³.

Niewątpliwie dużą hojnością wykazała się rodzina Marcina i Anieli Dubickich – właścicieli Wołoskowoli, którzy ufundowali cerkiew filialną w Brusie. Dziedzic „tak wiele na chwałę Boską exponujący i nieżałujący” wyposażył nową świątynię w komplet naczyń liturgicznych (kielich srebrny z pateną, łyżeczkę srebrną, mosiężny trybularz z łódką i łyżeczką, mosiężne, tackę do ampułek, 2 ampułki szklane), dzwonek przy zachrystii i dwa dzwonki „do elewacyi”, aparaty („atłasowy w pazy Cytrynowe i płomienie z Kołnierzem Parterowym w Kwiaty z galonkiem żółtym Szychowym *um omnibus Requisitiv*, parterowy na dnie fioletowym w kwiaty z galonkiem żółtym szychowym *um omnibus Requisitiv*, Żałobny Kroazowy kwiatami żółtymi złotymi szystemi przyozdobiony z Galonkiem białym Szychowym *um omnibus Requisitiv*, żałobny Łaciński Kroazowy kwiatami złotymi przyozdobiony ze stułą i Manipularzem”), „komżę szwabską”, 2 alby, 2 humerały, 3 korporały, 3 puryfikaterze, bursę, 8 obrusów, 3 ręczniki. „Z własnej chęci i ochoty swojej przysposobili światła sztuk 40, niemniej kitajki karmazynowej łokci 6 na chorągiew, także kitajki szafirowej na chorągiew 2 łokci ośm, które lubo jeszcze nieurobione, ale jednak przez zapytanie się tychże wizytującego, gdzie ich wolą i ułożeniem będzie też ofiarę swoją, czyli do cerkwi wołoskowolskiej, czyli bruskiej złożyć i ofiarować nieodmiennie i intencjonalnie odpowiedzieli, iż nigdzie indziej jak tylko do bruskiej”³⁴. Z kolei Dominik Boniecki na uposażenie cerkwi w Wytyczynie nadał „wszerz zagonów dwadzieścia, cztery

31 APL, ChKGK, sygn. 135, k. 7–48.

32 M. Trojanowska, *op. cit.* s. 333.

33 APL, ChKGK, sygn. 103, k. 40.

34 APL, ChKGK, sygn. 139, s. 30.

wzdłuż, zawierające w sobie Lasek Trzysiążniowych dwanaście [...], tudzież ogrody warzywne przy Plebanij y tenże sam Plac, na którym Plebania, ze wszelkim gospodarskim zabudowaniem”³⁵.

Podstawą uposażenia cerkwi była ziemia wraz z parafianami. Grunty cerkiewne stanowiły pola uprawne, łąki, niwki, przymiarki, ogrody warzywne i sady. Wielkość pól uprawnych często określano ilością wysiewanego zboża, a najczęściej stosowaną miarą był korzec. Powierzchnię pól wyrażano ilością włók, morgów i prętów. Miarą powierzchni łąk było określenie „na kosarzów”. Każdy kawałek gruntu miał swoją nazwę, np.: *Holeszewo* w Woli Wereszczyńskiej, *Zabrodki*, *Nowina* i *Hranie* w Andrzejowie, *Chudobszczyzna*, *Sękowskie* i *Popowe wrota* w Cycowie. Położenie pola było natomiast dokładnie określane względem innych pól, dróg czy zabudowań gospodarskich, np. w Chojeńcu na polu od drogi siedliskiej wysiewano 2 korce zboża.

Niwki to niewielkie kawałki pola, które przylegały do łąk. W parafii Bezek były dwie niwki w *Dębinkach*, w Krasnem niwka pola *pod lasem Osowcem*, a w Mogielnicy sześć niwek – *Za Mogiłami*, *Petrykowska*, *Porcjata*, *Koryczna*, *przy Koryczynie* i *przy granicy kulickiej*. Zaplecze gospodarcze dla proboszczów stanowiły także sady i ogrody warzywne.

Z tabeli 3 wynika, że najwięcej zboża wysiewano w parafiach Cyców – 41 korców, Kanie – 25 i Pniówna – 22, a najmniej w Wołoskowoli – 3 i ½ korca oraz Tarnowie – 5 i ¼. Największy areał łąk posiadały parafie w Świerszczowie i Tarnowie – po 36 kosiarzy, najmniejszy zaś był w Bezku – 4. W Sosnowicy przy plebanii były cztery ogrody, po dwa ogrody znajdowały się w Bezku, Busównie, Cycowie, Kaniem, Pawłowie, Pniównie, Świerszczowie i w Żulinie.

Podstawowym źródłem dochodów parafii była dziesięcina, którą w dekanacie siedliskim naliczano w różnej wysokości. Najczęściej należność ta wynosiła „po snopów 15 tak od Rusinów, jak i Polaków bez żadnej sprzeczki oddawana być powinna”³⁶. Tak było w parafiach Busówno, Chojeniec, Syczyn, Świerszczów, Tarnów, Wereszczyn, Wołoskowola i Wytyczno. W Turnie (parafia Sosnowica) dziesięcina wynosiła z włóki snopów 15, w Woli Wereszczyńskiej 10 snopów, a tylko 8 w Olchowcu. Natomiast w Kuliku należność tę wypłacano z arendy dworskiej w wysokości 20 zł rocznie³⁷.

Dodatkowym źródłem dochodów duchowieństwa były serwituty, które stanowiły własność kolatora. Należały do nich: wolny wyrąb drzew w lasach na opał i budowę, warzenie piwa i kurzenie gorzałki oraz połów ryb. Przykładowo w parafii Sosnowica „takoz funduszem zabezpieczone jest wolne mliwo w młynach, wolne kurzenie gorzałki, warzenie piwa. Wolny urąb w lasach tak na opał jako i budowę”³⁸. Duchowni czerpali również dochody z różnych danin i opłat uiszczanych przez parafian, w tym także za różne posługi religijne i administrowanie sakramentów.

35 A. Panasiuk, *Śladami zapomnianej historii...* Wytyczno, <http://historia.urszulina.net/index.php?option=comcontent&view=article&id=22&Itemid=10>, [data dostępu: 29 X 2012].

36 APL, ChKGK, sygn. 119, s. 31.

37 W. Bobryk, *Duchowieństwo unickiej diecezji chełmskiej w XVIII wieku*, Lublin 2005, s. 127.

38 APL, ChKGK, sygn. 135, s. 234.

Tab. 3. Uposażenie beneficjów parafialnych w dekanacie siedliskim

Parafia	Wielkość majątku benefcjalnego				
	Włóka		Łąka		Ogród
	Liczba	Na korców*	Liczba	Na kosiarzy	
Andrzejów	6	14	1	15	-
Bezek	5	14	4	4	2
Brus	-	-	-	-	-
Busówno	4	-	3	14	2
Chojeniec	8	14, garnców 20	5	25	1
Cyców	9	41	3	20	2
Kanie	4	25	2	12	2
Krasne	2	9 i ½	2	7	1
Kulik	3	18 i ¾	1	18	1
Lejno	5	15	2	15 kosiarzy i 6 wozów siana	-
Mogielnica	7	6 i ¼	4	22	1
Olchowiec	3	12	3	9	1
Pawłów	1	12 i ½	1	24	2
Pniówno	10	22	3	33	2
Siedliszcze	5 i ½	12	2	2 morgi i 2 „husaczków”	1
Sosnowica	3	-	5	-	4
Syczyn	10	8 i ½	1	12	1
Świerszczów	4	8	2	39	2 i 1 sad
Tarnów	5	5 i ¾	3	39	-
Wereszczyn	4	14 i ½	2	9	-
Wola Wereszczyńska	7	16	6	36 wozów	-
Wołoskowola	4	3 i ½	2	19	1
Wytyczno	3	15 morg	4	14 mórg	1
Żulin	2	15	1	-	2

* Po 1764 r. korzec odpowiadał 32 garncom = 120,6 litrów.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: APL, ChKGK, sygn. 135, k. 7–48. („-” w komórce tabeli oznacza brak danych)

Duchowieństwo dekanatu siedliskiego stanowili proboszczowie, administratorzy, wikariusze i diakonowie. Najważniejszą pozycję w parafiach mieli parochowie (łac. *parochus* ‘przełożony, rządca’), najczęściej prezentowani przez kolatora, a zatwierdzani przez biskupa. Prezenta cerkwi Witwickiej (Wytyczno) z 1769 r. wystawiona przez A.L. Bonieckiego – podsędka ziemi chełmskiej – przedstawia biskupowi ks. Pawła Lineńskiego – wikarego na beneficjum wytyczyńskie³⁹. Wystawcą prezenty na beneficjum kulickie w 1764 r. był natomiast W.J.L. Węgleński. W dokumencie kolator przedstawia kleryka Pawła Słowickiego, podkreślając jego

39 APL, ChKGK, sygn. 636, s. 160–161.

cnoty: „Pobożnego Pawła Słowickiego kleryka do wyż wyrażoney Cerkwi prezentuie, ile z doskonałości w nauce y z pobożnego Życia zaleconego⁴⁰. Hrabia K. Krasieński – obożny wielki koronny, dając prezentę na beneficjum w Żulinie klerykowi Andrzejowi Chodonowskiemu, prosił biskupa Teodozjusza Rostockiego tymi słowy: „abyś instuować raczył, starannie pilnie o duszach, administracją sakramentów i obrządków duchownych onemu poruczywszy, któremu i ma mocą prawa mego, rząd i dyspozycję ogrodów, łąk, gruntów i wszelakich przychodów parochialnych w dowżywotnią posesyją i używanie oddając, przy wielkich wolnościach osobom duchownym przynależtych zachowując oraz cerkwiew pod tytułem Protekcyi Najświętszej Panny w Żulinie z gruntami do niej z dawna należącymi, prawem *fundationis* zjednaczam, przyłączam i temuż parochowi konferuję⁴¹.”

W latach 1795–1816 w dekanacie siedliskim było 56 duchownych, w tym 36 proboszczów, 13 administratorów i 7 wikariuszy. W dwóch przypadkach na wakujące beneficjum wyznaczono wikariusza, który następnie został proboszczem, np. wikariusz ks. M. Skalski objął urząd proboszcza w Sosnowicy, a ks. J. Wasilewski w Wołoskowoli. Liczba świeckiego duchowieństwa parafialnego w dekanacie siedliskim na przełomie XVIII i XIX w. ulegała systematycznemu zmniejszeniu. Według protokołów wizytacyjnych z lat 1793–1816 oraz sporządzonych przez władze diecezjalne statystyk kleru diecezji chełmskiej z lat 1810⁴² i 1816⁴³ wynika, że w dekanacie siedliskim liczba księży zmniejszyła się z 22 duchownych w 1810 r. do 20 w roku 1816.

Księża, którzy zarządzali parafią, lecz nie byli jej proboszczami, pełnili funkcję administratorów. Przyczyną takiej sytuacji był najczęściej zgon duchownego lub dobrowolna rezygnacja dotychczasowego parocha związana z objęciem innego, bogatszego beneficjum albo wywołana chorobą lub podeszłym wiekiem uniemożliwiającym wypełnianie obowiązków duszpasterskich⁴⁴. W dekanacie siedliskim wielu księży pełniło jednocześnie funkcję proboszcza i administratora, np. ks. Jan Biruntowicz był proboszczem w Wereszczynie i jednocześnie administratorem w Andrzejowie. W 1811 r. administratorem parafii w Busównie był ks. Jan Ciszewski – paroch z Syczyna. Ks. Grzegorz Dębkowski – proboszcz w Wereszczynie – był pełnił jednocześnie funkcję administratora w dwóch innych parafiach – w Wytyczynie i Andrzejowie. W 1810 r. administrację parafii w Mogielnicy powierzono ks. Szymonowi Jasiewiczowi – proboszczowi z Bezku. Spotykamy też przypadek powierzenia administracji trzech parafii (Wołoskowola, Brus i Wytyczno) proboszczowi z Wytyczna – ks. Łukaszowi Masiukiewiczowi.

Najbliższym współpracownikiem proboszcza był wikariusz, którego wyznaczenie było najczęściej spowodowane koniecznością pomocy w pracy duszpasterskiej parochowi, który borykał się z problemami zdrowotnymi, ale nie zamierzał rezygnować z funkcji. W części przypadków nominacja na urząd wikariusza

40 APL, ChKGK, s. 99.

41 APL, ChKGK, sygn. 10, s. 105–106.

42 APL, ChKGK, sygn. 146, s. 124–125.

43 *Ibidem*, s. 266.

44 M. Trojanowska, *op. cit.*, s. 325–355.

wiązała się z koniecznością wspomżenia w pracy kapłanów pełniących różne role w konsystorzu. Sytuacja taka miała przykładowo miejsce w 1804 r. w parafii Sosnowica. Ks. B. Nazarewicz – miejscowy proboszcz i kanonik katedralny chełmski – sprawował jednocześnie urząd oficjała i miał do pomocy wikariusza Mikołaja Makowskiego. W 1796 r. ks. P. Śmigielski – proboszcz pniowski, „nie mogąc sam w swojej osobie w Święta y Niedziele szczególniej dopełnić na sobie włożonych obowiązków”⁴⁵, powierzył stanowisko wikariusza ks. Michałowi Maksymowiczowi i zapewnił pensję w wysokości 100 zł pol. rocznie oraz wikt i mieszkanie. Z tego samego powodu ks. G. Białostocki (Tarnów) utrzymywał wikariusza ks. Teodora Suszkiewicza⁴⁶ i alumna Piotra Lipnickiego⁴⁷, ks. A. Chodorowski (Żulin) powierzył urząd wikariusza klerykowi Teodorowi Batyckiemu⁴⁸, a ks. E. Repasz (Wołoskowola) – Janowi Wasylewiczowi⁴⁹. W 1810 r. w Sosnowicy wikariuszem był ks. Jan Bojarski, w 1813 r. zaś w Wereszczynie – ks. Jakub Górski, który następnie od 1819 r. był wicedziekanem dekanatu włodawskiego, a od 1826 r. dziekanem dekanatu parczewskiego. W 1826 r. ks. J. Górski nosił tytuł kanonika Honoralnego Katedry Chełmskiej, a od 1846 r. był proboszczem parafii w Kodeńcu. Ponadto urząd wikariusza w Cycowie pełnił ks. Bazyl Koźmiński.

Pośrednikami pomiędzy władzą kościelną a duchowieństwem niższym byli dziekani. Ich uprawnienia zgodnie z postanowieniami synodu zamojskiego ograniczały się do funkcji administracyjno-kontrolnych. Podstawowym zadaniem dziekana było czuwanie nad przestrzeganiem prawa kościelnego przez księży. Do jego obowiązków należały również: wizytowanie podległych mu parafii, opieka nad majątkiem kościelnym, dbałość o sprawne funkcjonowanie instytucji parafialnych (np. szkół, szpitali, bractw cerkiewnych) oraz zawiadamianie duchowieństwa o rozporządzeniach władz kościelnych. Swoją pracę wykonywał głównie w kancelarii parafialnej, ponieważ jednocześnie sprawował urząd proboszcza w swojej parafii.

Funkcję dziekanów siedliskich sprawowali ks. B. Laurysiewicz oraz ks. P. Śmigielski. Ks. B. Laurysiewicz (1758–1809), wyświęcony przez ks. M. Ryłłę w 1783 r., w 1786 r. objął beneficjum kańskie z prezentacji S. Wyżyckiego – kasztelana konarsko-łęczyckiego. Urząd proboszcza sprawował przez 23 lata, do 1809 r. W czasie posługi duszpasterskiej pełnionej przez P. Skarbka-Ważyńskiego był asesorem konsystorza chełmskiego⁵⁰. W 1792 r. przeprowadził wizytację dekanatów chełmskiego i dubienieckiego⁵¹. Z kolei ks. P. Śmigielski (1758–1819), wyświęcony 20 lipca 1782 r. także przez ks. M. Ryłłę, w latach 1782–1819 sprawował urząd proboszcza w parafii Pniówno. Funkcję dziekana siedliskiego pełnił przez 7 lat (1809–1816), a następnie po zniesieniu dekanatu siedliskiego został dziekanem dekanatu lubelskiego. Pełnił również obowiązki administratora parafii w Kamieniu. Na początku lat dziewięćdziesiątych XVIII w. wchodził w skład sądu

45 APL, ChKGK, sygn. 8, s. 66.

46 *Ibidem*, s. 114.

47 *Ibidem*, s. 157.

48 *Ibidem*, s. 122.

49 *Ibidem*, s. 152.

50 APL, ChKGK, sygn. 47, s. 2.

51 APL, ChKGK, sygn. 135, s. 105–107.

konsystorskiego⁵². Miał dwóch synów: Bartłomieja (ur. 1785 r.) i Andrzeja (ur. 1790 r.), którzy w 1812 r. ukończyli Seminarium Duchowne w Chełmie.

Dbałość księży o parafię wyrażała się nie tylko troską o życie duchowe parafian, ale też o stan materialny – wygląd świątyni, jej wyposażenie i utrzymanie w czystości. W dekanacie siedliskim znajdowały się 23 świątynie parafialne i 3 filialne – kaplice w Brusie (Wołoskowola), Dobromyśli (Kulik) i Stręczynie (Cyców). W większości były to budowle drewniane, a wyjątek stanowiła cerkiew w Brusie, którą wzniesiono przy użyciu cegły z miejscowej cegielni. Cerkwie drewniane miały konstrukcję zrębową z kopułą lub wieżyczką. Wznoszono je na podwalinach drewnianych lub na podmurówce (Mogielnica, Siedliszcza, Sosnowica), zwieńczano dachem dwuspadowym z żelaznym krzyżem na szczycie (Syczyn, Święcica, Wytyczno). Świątynie sytuowano najczęściej na wzniesieniach (Andrzejów, Chojeniec, Kanie, Kulik, Mogielnica, Siedliszcze), wśród drzew, w centrum miejscowości. Zdarzało się, że stawiane były na gruncie płaskim (Cyców, Syczyn), co wynikało z właściwości ukształtowania terenu – prawdopodobnie w niektórych miasteczkach i wsiach trudno było znaleźć odpowiednie wzniesienie. Wyjątek stanowiła cerkiew w Andrzejowie, którą zbudowano kilkanaście staj od wsi na sztucznie usypanym wzniesieniu.

Przykładem cerkwi unickiej opartej na konstrukcji zrębowej była cerkiew pw. św. Praksedy Panny i Męczenniczki w Pniównie⁵³. Wzniesiono ją prawdopodobnie ok. 1663 r., bowiem jej erekcja odbyła się 2 stycznia 1664 r. Była to orientowana, trójdzielna, drewniana budowla z prezbiterium, nawą i kruchtą przykrytymi sklepieniami. Poszczególne części świątyni zwieńczono dwuspadowymi, stromymi dachami pokrytymi gontem. Przy prezbiterium od wschodu znajdowała się kwadratowa zakrystia ze stropem. W dachu nad nawą umieszczono wieżyczkę, a w niej sygnaturkę. Pod szerokim okapem znajdował się gzyms wieńczący budowlę. Elewację cerkwi oszalowano deskami, a w ścianach umieszczono 5 okien i 4 drzwi (w tym 2 na zawiasach i hakach żelaznych). Cerkiew posiadała wsparty na 2 słupach chór muzyczny. Obok budynku wzniesiono drewnianą dzwonnice o konstrukcji słupowej, która również posiadała oszalowanie i dach namiotowy kryty gontem⁵⁴.

Wizytujący parafie w 1793 r. ks. T. Połuchtowicz określał stan cerkwi, koncentrując uwagę na ścianach, dachach, dzwonnicach i wyposażeniu w naczynia i szaty liturgiczne. Stan ogólny ok. 16 obiektów sakralnych był dobry, np.: świątynia w Andrzejowie „w kopule, w ścianach i w podwalinach, i w dachach jest dobra”, jedynie drewniana podłoga i sufit remontu wymagała⁵⁵, w Bezku „cerkiew opatrzona dobrym dachem, 6 okien, niektóre wymagają reperacji”⁵⁶. Bardzo zły był jednak stan siedmiu najstarszych świątyń, do których należały m.in. cerkwie w: Busównie („cała zbutwiała i mocno zruynowana”⁵⁷), Krasnem („w ścianach

52 APL, ChKGK, sygn. 47, s. 2.

53 Fotografia cerkwi w Pniównie znajduje się w zbiorach Muzeum Ziemi Chełmskiej w Chełmie.

54 E. Kołodziejak, *Dzieje cerkwi w Pniównie*, „Z Życia Polesia” 2011, nr 6, s. 11–12.

55 APL, ChKGK, sygn. 135, k. 229.

56 *Ibidem*, k. 22.

57 *Ibidem*, k. 14.

i w podłodze zgniła⁵⁸), Lejnie („w dachach wymaga natychmiastowego remontu, podłoga nadpsuta kopułę ma nachyloną⁵⁹) i Olchowcu („w dachach reparacji potrzebująca⁶⁰). Ponadto w kiepskim stanie były budynki w Chojeńcu, Wereszczynie i Wołoskowoli.

Wszystkie cerkwie dekanatu siedliskiego posiadały wezwania. Świątynia otrzymywała swój tytuł podczas ceremonii poświęcenia, której dokonywał biskup. Uroczystość taka miała przykładowo miejsce 1 listopada 1807 r. w Brusie. Poświęcenia dokonał F. Ciechanowski na mocy wydanego dokumentu – „Instrumentu pod dniem 26 października 1807 r. w przytomności zgromadzonego duchowieństwa i ludu⁶¹.

Z analizy wezwań cerkwi i kaplic greckokatolickich funkcjonujących na badanym obszarze w latach 1795–1816 wynika, że patrocinia świątyń parafialnych były zróżnicowane. Ich rodzaje zostaną przedstawione w oparciu o klasyfikację Tadeusza Śliwy, który wymienia następujące typy patrociniów: trynitarne (tzn. dotyczące Trójcy Świętej, Ducha Świętego, przymiotów Bożych), chrystologiczne, Ducha Świętego, maryjne, anielskie i świętych pańskich⁶².

Tab. 4. Typy patrociniów w dekanacie siedliskim

Typy wezwań	Liczba cerkwi	Miejsce
trynitarne	3	Brus, Lejno, Tarnów
chrystologiczne	3	Andrzejów, Mogielnica, Świerszczów
maryjne	9	Busówno, Krasne, Kulik, Pawłów, Siedliszcze, Sosnowica, Święcica, Wereszczyn, Żulin
świętych pańskich	18	Bezek, Busówno, Chojeniec, Cyców, Dobromyśl, Kanie, Lejno, Mogielnica, Olchowiec, Pawłów, Pniówno, Siedliszcze, Syczyn, Świerszczów, Tarnów, Wola Wereszczyńska, Wołoskowola, Żulin

Źródło: opracowanie własne na podstawie: APL, ChKGK, sygn. 135, k. 7–30, 42–28.

Z tabeli 4 wynika, że najwięcej (18) patrociniów było związanych ze świętymi pańskimi. Pośród nich najliczniejsze były cerkwie pod wezwaniem św. Praksedy (2) w Pniównie i w Woli Wereszczyńskiej oraz św. Onufrego (2) w Siedliszczu i w Żulinie. Na dalszym miejscu znajdowały się wezwania maryjne (9) – Najświętszej Marii Panny (3) w Busównie, Kaniem i Wereszczynie oraz Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny (3) w Kaniem, Pawłowie i Siedliszczu. Tytuły trynitarne posiadało 3 cerkwie (Brus, Lejno, Tarnów), a chrystologiczne 3 cerkwie, w tym

58 APL, ChKGK, k. 27.

59 *Ibidem*, k. 104.

60 *Ibidem*, k. 18.

61 APL, ChKGK, sygn. 575, k. 50.

62 T. Śliwa, *Wezwania cerkwi diecezji lwowskiej obrządku wschodniego na przelomie XVII i XVIII wieku*, [w:] *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 5: *Miejsce i rola Kościoła greckokatolickiego w Kościele powszechnym*, red. S. Stępień, Przemysł 2000, s. 15.

pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego w Andrzejowie i Mogielnicy oraz Podwyższenia Świętego Krzyża w Świerszczowie.

Integralną częścią zespołu cerkiewnego były dzwonnice, cmentarze, plebanie służące głównie jako mieszkania dla proboszcza i jego rodziny, a także pomieszczenia dla wikariusza lub diaka i szereg budynków gospodarczych, dosyć oddalonych od siebie ze względu na możliwość powstania pożaru. Dzwonnice były najczęściej drewniane, wolnostojące lub przyłączone bezpośrednio do budynku cerkwi. Umieszczano na nich od 1 do 4 dzwonów (np. w Sosnowicy i Tarnowie były 4 dzwony). Dzwonnice wolnostojące znajdowały się w parafiach Bezek, Chojeniec, Cyców, Kanie, Mogielnica, Pawłów, Pniówno, Siedliszcze, Sosnowica, Wołoskowola i Żulin, a w pozostałych przyłączono je bezpośrednio do budynku cerkwi. Cmentarze usytuowane były wokół świątyń lub tuż za cerkiewnym ogrodzeniem, ale zazwyczaj w niewielkiej od nich odległości. Starano się przy tym, żeby nowe miejsce było suche i oddalone od budynków oraz granicy lasu. Nekropolię otaczało najczęściej drewniane ogrodzenie ze sztachet lub żerdzi, rzadziej z tartych desek. Stan cmentarzy uzależniony był od zamożności parafii oraz parocha, np. w Syczynie był dobrze ogrodzony, założony przy pierwszym poświęceniu cerkwi „z dwiema furtkami, iedna na czterech słupkach z dzwonnkami dwoma małemi, a jedna od ulicy”⁶³. Stan kilku cmentarzy był zły, np. w parafiach Krasne, Kulik, Lejno, Pawłów ogrodzenie wymagało „reparacyi”. W 1800 r. wizytujący parafię Siedliszcze ks. B. Laurysiewicz nakazał nawet zamknąć cmentarz do czasu jego oparkania⁶⁴. Bez parkanu była również nekropolia przy nowo wybudowanej cerkwi w Świerszczowie.

Obok świątyni znajdował się zespół zabudowań składający się z plebanii i budynków gospodarczych: jedna lub dwie stodoły, obory, spichlerze, szopy gospodarcze. Najczęściej plebanie posiadały dwie izby, alkierz i piekarnię, choć np. w Siedliszczu była „dobrze zbudowana z 7ma Izbami”⁶⁵. W Sosnowicy były nawet dwie plebanie – stara i nowa, „dobrze i porządnie zbudowane z chlewami, oborą, stajnią, stodołami i innymi zabudowaniami”⁶⁶. Plebania w Świerszczowie natomiast, wybudowana w 1803 r. z drzewa tartego, składała się „z Sieni, Izby mieszkalnej dla Parocha, Alkierza, Garderóbki, Kuchni, naprzeciwko z Izbą Czeładną, z kominem murowanym w tychże Izbach i Piecami Ceglanymi, Dachem Słomą pokrytym, w którym to Budynku znajduje się Okien 7 w drzewa oprawnych. Drzwi dziesięcioro, wszystkie na Zawiasach Żelaznych, dwoyga pryncypalnych z zamkami przynależytemi. To wszystko sporym uposażeniem od Kollatora, Parocha i Gromady chętnie i dobrowolnie uczynione zostało”⁶⁷.

Podsumowując, niniejsza praca jest jedynie szkicem na temat funkcjonowania dekanatu siedliskiego unickiej diecezji chełmskiej na przełomie XVIII i XIX wieku, a przedstawione zagadnienia (powstanie dekanatu siedliskiego, rozwój sieci parafialnej, uposażenie beneficjów, liczebność duchwienstwa) na pewno

63 APL, ChKGK, sygn. 135, k. 16.

64 APL, ChKGK, sygn. 137, s. 81.

65 APL, ChKGK, sygn. 135, k. 81.

66 *Ibidem*, k. 48.

67 APL, ChKGK, sygn. 137, s. 214.

wymagają pogłębienia i wszechstronniejszej analizy. Moim zdaniem poruszana tu problematyka zasługuje na szersze ujęcie, a artykuł może być impulsem do przeprowadzenia dalszych badań historycznych i socjologicznych wszystkich parafii w tym regionie ziemi chełmskiej.

The Siedliszcze Deanery in the Uniate Diocese of Chelm 1795–1816

The Siedliszcze Deanery operated from 1795–1816 and from the beginning it belonged to the Uniate diocese of Chelm. On the eastern side it bordered the deanery of Chelm, on the north the deanery of Włodawa, on the west the deanery of Lublin, and on the south the deanery of Krasnystaw.

The Deanery was established in May 1795 and included 16 parishes: Siedliszcze, Kanie, Żulin, Bezek, Mogielnica, Kulik, Chojeniec, Cyców, Świerszczów, Tarnów, Syczyn, Busówno, Olchowiec, Pniówno, Pawłów and Krasne. In 1802, as a result of the diocese reorganization, the parishes in Pavlov, Krasne and Żulin went to the Krasnystaw Deanery. In return the Siedliszcze Deanery incorporated seven parishes of the Lublin Deanery: Andrzejów, Lejno, Sosnowica, Wereszczyn, Wola Wereszczyńska, Wołoskowola, Wytyczno. The first dean of the Siedliszcze Deanery was Fr. Bazyli Ławrysiewicz, a pastor from Kanie who held the office for 14 years (1795–1809). In 1809, Fr. Pantaleon Śmigielski became a dean. After the liquidation of the Siedliszcze Deanery in 1816 he was made the Dean of the Deanery of Lublin.

In 1796 the Siedliszcze Deanery comprised 4717 parishioners (2315 men and 2402 women); in subsequent years the number grew and reached 7497 in 1802. In 1816 the Siedliszcze Deanery became the largest deanery in the diocese (in terms of the number of the parishes) and comprised 20 parishes with 9049 parishioners.

The deanery had 23 churches and three filial chapels – in Dobromyśl, Stręczyn and Brusa. The oldest orthodox churches were settled in Sosnowica (1607) and Olchowiec (1650). Most of the Uniate churches in the Siedliszcze Deanery were wooden, with the exception of the brick church in Brusa (parish Wołoskowola). They were built on wooden or concrete foundations, and had the iron cross on the top of a pitched roof. There were the main and the side altars inside, pulpits, confessionals and organs. The churches were well stocked with the liturgical books, vestments, altar utensils, banners as well as processional crosses and images. Around the orthodox churches there were bell towers, parish cemeteries and vicarages.

The history of the Siedliszcze Deanery, and of other deaneries in the Uniate Diocese of Chelm, has not been written yet. It has been treated rather marginally in historiography and appeared mainly in publications on selected aspects of the Diocese.

The present article is based on the records of the canonical and dean visitations in the Krasnystaw and Lublin Deanery. The records were kept by T. Połuchtowicz in 1793, by Fr. B. Ławrysiewicz from 1800 to 1808, and by Fr. P. Smigielski, in 1811 and 1816.

Valuable information was provided by the papers received as a gift for the Uniate parish benefices, contained in the acts of the Chełmski Greek Catholic Consistory (1629–1875) stored in the State Archive in Lublin. They are copies, mostly in the form of the church visitation protocols, in the acts of the bishops; rarely in the parish records and personal files of priests.

ANEKS

Tab. 5. Księża w unickim dekanacie siedliskim w latach 1795–1816

Imię i nazwisko (lata życia)	Parafia (lata pracy)	Funkcja	Rok wyświęcenia	Dodatkowe funkcje
Józef Aresztowicz (1773–1857)	Wytyczno (1801–1807)	proboszcz		
Teodor Batycki	Tarnów (1796)	wikariusz		
Grzegorz Białostocki (1766–1836)	Wereszczyn (od 1789)	proboszcz		dziekan dekanatu lubelskiego (po 1816)
Jan Biruntowicz (ur. 1768)	Andrzejów (1793) Wereszczyn (od 1792)	administrator proboszcz	1792	
Teodor Biruntowicz (zm. 1831)	Wytyczno (1794–1802)	proboszcz		administrator parafii Krasnystaw (1811)
Jan Bobrykiewicz	Świerszczów (1796) Wytyczno (1816)	administrator proboszcz		
Jan Bojarski (zm. 1844)	Sosnowica (1810)	wikariusz		
Maciej Borysiewicz	Andrzejów (1791–1800)	proboszcz		
Andrzej Chodorowski (ur. 1765)	Żulin (1792–1827)	proboszcz	1790	
Jan Ciszewski (1761–1836)	Syczyn (1796–1836) Busówno (1811)	proboszcz administrator		
Grzegorz Dębkowski (1768–1825)	Wereszczyn (1804–1825) Wytyczno (1808–1810) Andrzejów (1813–1825)	proboszcz administrator administrator		
Józef Dębkowski	Andrzejów (1811–1816)	administrator		
Andrzej Diakowski (zm. 1811)	Pawłów	proboszcz		
Symeon Dolinowski (1778–1820)	Cyców (od 1803)	kapelan, kooperator		proboszcz w parafii Hańsk (1820)
Jan Gierthyn (1780–1826)	Olchowiec (1806–1826)	proboszcz		
Jakub Górski (1785–1846)	Wereszczyn (1813)	wikariusz		wicedziekan dekanatu włodawskiego (1819), dziekan dekanatu par- czewskiego (od 1826), Kanonik Honoralny Katedry Chełmskiej (od 1826), proboszcz w Kodeńcu (1846)
Szymon Górski (1773–1811)	Andrzejów (1801–1811)	proboszcz	1788	
Bazyli Gruszecki (1754–1839)	Cyców (1779–1839)	proboszcz	1778	

Imię i nazwisko (lata życia)	Parafia (lata pracy)	Funkcja	Rok wyświęcenia	Dodatkowe funkcje
Jakub Gruszecki (ur. 1754)	Świerszczów (od 1778)	proboszcz	1778	
Tomasz Iwaszkiewicz (1759–1823)	Pawłów (od 1790)	proboszcz	1784	
Jakub Jasiewicz (1726–1811)	Bezek (1750–1797)	proboszcz	1750	
Szymon Jasiewicz (1773–1850)	Bezek (1797–1832) Mogielnica (1810)	proboszcz administrator	1797	
Tomasz Kalinowski (zm. 1848)	Andrzejów (1796) Tarnów (1798–1847)	administrator proboszcz	1795	
Joachim Kociurzyński (1763–1832)	Lejno (1793–1832)	proboszcz		
Piotr Kozłowicz (1737–1809)	Mogielnica (1809)	administrator	1761	
Bazyli Koźmiński (zm. 1840)	Cyców	wikariusz		
Bazyli Laurysiewicz (1758–1809)	Kanie (1786–1809)	proboszcz	1783	przewodniczący diecezjalnego kolegium sędziów (1791), dziekan dekanatu siedliskiego (1795–1809)
Piotr Lipnicki	Tarnów (1796)	wikariusz		
Mikołaj Makowski (1773–1824)	Sosnowica (1800) Wola Wereszczyńska (1801–1824)	wikariusz proboszcz	1800	
Michał Maksymowicz	Pniówno (1796)	wikariusz		
Łukasz Masiukiewicz (zm. 1826)	Brus, Wołoskowola Wytuczno (1810–1815)	administrator proboszcz		
Antoni Michałowski (ur. 1759)	Olchowiec (1791–1806)	proboszcz		
Bartłomiej Nazarewicz (ur. 1754)	Sosnowica (od 1780)	proboszcz	1780	oficjał i kanonik katedralny chełmski, pisarz konsystorski (1796)
Józef Probitowski (1740–1824)	Siedliszcze (1779–1817)	proboszcz	1779	dziekan dekanatu dubienieckiego (od 1796)
Roman Puszczalaowski (1782–1828)	Pawłów (1811–1817)	administrator		
Eliasz Repasz (ur. 1756)	Wołoskowola (od 1780)	proboszcz	1780	
Andrzej Skalski (ur. 1762)	Wola Wereszczyńska (1789–1801)	proboszcz	1788	
Mikołaj Skalski (zm. 1825)	Sosnowica (1816)	wikariusz kooperator		

Imię i nazwisko (lata życia)	Parafia (lata pracy)	Funkcja	Rok wyświęcenia	Dodatkowe funkcje
Andrzej Słowicki (1766–1839)	Krasne (1811–1817)	proboszcz		
Jakub Szczodkowski (ur. 1732)	Krasne (od 1755)	proboszcz	1757	
Michał Szczułkowski (ur. 1775)	Olchowiec (1808)	administrator		
Bazyli Szelewicki (ur. 1751)	Busówno (od 1783)	proboszcz	1784	
Bazyli Szulakiewicz (1783–1819)	Kanie (1817)	proboszcz		
Teodor Suszkiewicz	Tarnów (1796)	wikariusz		
Pantaleon Śmigielski (1758–1819)	Pniówno (1782–1819)	proboszcz	1782	dziekan dekanatu siedliskiego (1809–1816) i lubelskiego (1816–1819)
Mateusz Ulanicki (1760–1840)	Kulik (1781–1840)	proboszcz	1785	wicedziekan dekanatu lubelskiego (po 1816 r.)
Onufry Ulanicki (1784–1842)	Kulik, Mogielnica, Siedliszcze	administrator		
Jan Wasilewski (ur. 1773)	Wołoskowola (1796) Wołoskowola (od 1800)	wikariusz proboszcz		
Pantaleon Wasilewski (zm. 1828)	Busówno (1816)	proboszcz		
Jakub Zajązkowski (1762–1847)	Chojeniec (1786–1847)	proboszcz	1786	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: APL, ChKGK, sygn. 135, k. 7–4